

ביאור בדברי הרמב"ם בהלכות ימות המשיח

א

ידועה שיטת הרמב"ם¹ שבימות המשיח עולם כמנהגו נוהג. וז"ל²: אל יעלה על הלב³ שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהי שם חידוש במעשה בראשית⁴, אלא עולם כמנהגו נוהג, וזה שנאמר בישעי⁵: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ" — משל וחידה, ענין הדבר, שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר שנאמר⁶: זאב ערבות ישדדם ונמר שוקד על עריהם, ויחזרו כולם לדת האמת ולא יגזלו ולא ישחיתו אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל, שנאמר⁷: "וארי' כבקר יאכל תבן". וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים. ובימות המשיח יודע לכל לאיזה דבר הי' משל, ומה ענין רמזו בהן. אמרו חכמים⁸: אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד.

ולכאן, סתירה לדעת הרמב"ם מגמרא סוף כתובות⁹: אמר רב חייא בר אשי אמר רב: עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פירות, שנאמר¹⁰: כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (רש"י: מדכתיב תאנה וגפן נתנו חילם הרי עץ פרי אמור, מה תלמוד לומר כי עץ נשא פריו, אף אילני סרק ישאו פרי), וכן איתא בתו"כ¹¹: "ומנין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות ת"ל ועץ השדה יתן פריו", והרי זהו ביטול מנהגו של עולם, שאילני מאכל ואילני סרק הם שני סוגים נפרדים, [עד שהחילוק בין שני סוגים אלה: אילני פירות ואילני סרק, נמצא גם בהלכה בתורה¹²: "לא תשחית את עצה" אבל "עץ

1 הל' תשובה פ"ט ה"ב. הל' מלכים רפ"ב. פיה"מ סנהדרין פ"י.

2 הל' מלכים שם.

3 ראה לקמן הערה 61.

4 ראה לקמן הערה 62.

5 יא, ו.

— מה שהקשה הרמב"ם ממה שנאמר בישעי' — דלכאורה, למה לא הקשה ממה שנאמר בתורה (בחוקתי כו, ו) "והשבתי חי' רעה" (וכהשגת הראב"ד — הובאה לקמן — בפנים) — כי פסוק זה, אפשר לפרשו כהרמב"ן עה"פ (וראה מאמר תהה"מ — הובא לקמן הערה 72): "שלא יבואו חיות רעות בארצכם. כי בהיות השבע וברבות הטובה ובהיות הערים מלאות אדם לא תבואנה חיות בישוב". ולפי"ז אי"ז ביטול מנהגו של עולם, ואין צורך לדחוק בכתוב שנאמר דרך משל. אבל ראה לקמן הערה 22.

6 ירמ' ה, ו.

7 ישעי' שם, ו.

8 ברכות לד, ב. שבת סג, א. קנא, ב. פסחים סח, א. סנהדרין צא, ב. צט, ב. זהר — נסמן לקמן הערות 101, 103.

9 קיב, ב.

10 יואל ב, כב.

11 בחוקתי כו, ד. (ולהעיר מירושלמי שביעית פ"ד ה"ח).

12 שופטים כ. יט—כ.

אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא — אותו תשחית וכרת", שאין ¹³ איסור בל תשחית אלא בסוג של אילן מאכל ולא באילן ¹⁴ סרק].

ולכאור', ה"י אפשר לתרץ שהרמב"ם יפרש גם מאחז"ל אלו שהם "משל וחידה" — עפ"י משאחז"ל ¹⁵ שת"ח נמשלו לאילן: אפילו אלו שבזמנה"ז הם עמי הארץ — "אילני סרק", לעת"ל "יטענו פירות" — יהיו ת"ח; עפ"י מאחז"ל ¹⁶: מאי פירות... מצוות, שאפילו אלו

שבזמנה"ז הם מלאים מצות (רק) כרמון ¹⁷ — לעת"ל יעשו הרבה מצוות ומע"ט. ¹⁸ אבל [נוסף על שבכלל קשה יותר לפרש דברי אמוראים שהם משל מאשר לפרש כך בדברי נביאים, הרי בגדו"ד] דוחק גדול ביותר לפרש כן, כי מימרא זו באה בגמ' בהמשך לכמה מאמרים ¹⁸ שמתפרשים כפשוטם: ר' חנינא מתקן מתקלי' וכו' קטיגוריא בת"ח וכו' שכ"ז הוא כפשוטו, ובהמשך למאמר זה ¹⁹ בא המאמר "עתידין כל אילני סרק שבא"י שיטענו פירות", ומסתבר שגם זה הוא כפשוטו.

ועוד: ידועה השגת הראב"ד ²⁰: "א"א: והלא בתורה ²¹, והשבתי חי' רעה מן הארץ" שפסוק זה מתפרש (לא במשל וחידה, כ"א) כפשוטו ²².

ב

הרדב"ז שם מתרץ קושית הראב"ד, וז"ל: אבל מה שראוי להאמין בזה שהדברים הם גם כפשוטם בארץ ישראל כדכתיב ²³ לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ — הארץ הידועה, וכן והשבתי חי' רעה מן הארץ, אבל בשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג והכתובים הם משל שכן כתוב ²⁴ לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ובא"י ²⁵ יתקיים הפשט והמשל. עכ"ל.

13 ב"ק צא, סע"ב. רמב"ם הל' מלכים פ"ו ה"ח—ט.

14 יש מקשים: מכיון שאילני מאכל אסור לקצוץ אפילו בחורף, שאז אין עושין פירות, מכיון שבקיץ עושין — למה מותר לקצוץ אילני סרק שבא"י בזמנה"ז, הרי (אע"פ שעכשיו אילני סרק הם) יטענו פירות לעת"ל? ומתרצים שזהו ספק ספיקא וכו'.

אבל הקושיא מעיקרא ליתא: התורה בעצמה חילקה בזה, ואמרה "עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וגו'", דהיינו שגדר האיסור הוא לקצוץ אילן שהוא בסוג "עץ מאכל" (ואילן שהוא בסוג זה — גם בחורף אסור לקצוץ); אבל אילן שאינו בסוג זה, שהוא אילן סרק, אע"פ שלעת"ל יטען פירות — אינו בכלל האיסור. (וראה לקמן בפנים ס"ג שזה שלעת"ל יטענו פירות הוא חידוש בהאילנות).

15 ראה תענית ז. א. 16 סוטה מו. א. וראה ב"ר פ"ל. ו. ועוד. וראה לקו"ש ח"ד פ' שופטים.

17 ראה עירובין יט. א. 18 סוף כתובות קיב. א.

19 ראה תוס' שם, ב ד"ה עתידין. 20 הל' מלכים רפ"ב.

21 בחוקתי כו. ו. (ועד"ז — יחזקאל לד, כה).

22 ראה רדב"ז שם: "ואין זו השגה, כשם ששאר הכתובים משל גם זה משל".

וי"ל שהמקור לדעת הראב"ד שהשבתי חי' רעה מן הארץ הוא כפשוטו, הוא מדרשת התו"כ עה"פ: ר' יהודא אומר מעבירים מן העולם, ר' שמעון אומר, משביתן שלא יזיקו וכו'. שמפשוט הלשון "מעבירים מן העולם", "למשבית מזיקין מן העולם" — ובפרט שמשנה מל' הכתוב "הארץ" — משמע שהחיות רעות יושבתו מכל העולם, וא"כ ה"ז "בטול מנהגו של עולם".

23 ישע' יא, ט.

24 שם, ב, ד.

25 ראה ג"כ רמב"ן — תובא לעיל הערה 5.

ועפ"י מתורץ גם התו"כ והגמ' בכתובות, כי שם מדובר באילני סרק שבא"י, ובא"י יהי' שינוי ממנהגו של עולם גם לדעת הרמב"ם.
אבל:

(א) אין החילוק בין א"י לחו"ל מובן, שהרי הרמב"ם שולל ביטול מנהגו של עולם. והרי אפילו אם רק בא"י יהיו נסים אלו — זהו ג"כ ביטול מנהגו של עולם.²⁶

(ב) בימי בן כוזיבא, שדימה ר"ע "וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח" ²⁷ (שמוזה מוכיח הרמב"ם שאין מלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים, וגם שבימיו עולם כמנהגו נוהג, כדלקמן) לא היו נסים אלו אפילו בא"י.²⁸

ומובן מזה שלדעת הרמב"ם גם בא"י עולם כמנהגו נוהג, והדרי הקושיות הנ"ל לדוכתן.

¹²³⁴⁵⁶⁷אחת

ג

בס' עבודת הקודש — לר"מ בן גבאי — מתרץ דעת הרמב"ם שענינים אלו — "והשבתי חי' רעה מן הארץ" ושאלני סרק יעשו פירות — אינם ביטול דבר ממנהגו של עולם, כי כבר הי' כן בתחילת הבריאה קודם חטא עה"ד, שהיו כל האילנות נושאים פירות ²⁹ ולא היו אז החיות מזיקות ³⁰ ורק ע"י חטא עה"ד שאמר הקב"ה וקץ ודרדר תצמיח וגו' ³¹

²⁶ והרי עשר המכות של מצרים אף שהיו רק במצרים הרי הן אותות ומופתים (נחמ' ט, י) ונפלאות (תהלים קו, כב).

ואולי יל"פ כוונת הרדב"ז שזה יהי' בא"י לא בתור ביטול מנהגו של עולם כ"א הנהגה נסית דבנ"י בא"י שענין שנעשה בדרך נס פרטי ומוגבל אינו ביטול מנהגו ש"ע — ע"ד המן וכו' בהיותם במדבר, שהמן ירד להם ארבעים שנה רצופות דבר יום ביומו, ומ"מ אי"ז בטול מנהגו של עולם מכיון שזה הי' נס שלמעלה מהטבע שהי' רק במקום וזמן מסויימים, ובשאר המקומות והזמנים נשאר הטבע בתקפו. ועד"ז מה שאבני א"י כבידות מאבני חו"ל (כתובות קיב, א. ותוד"ה רבי חגינא בשם "תנחומא פרשת שלח לך". ולפנינו בתנחומא לא נמצא); וזה שא"י היא "ארץ... צבי" (ירמ' ג, יט), בזמן שיושב"י עלי' — רוחא, ובזמן שאין יושב"י עלי' — גמדה (גיטין נז, א. ועוד); ועשרה נסים שנעשו לאבותינו בביהמ"ק (אבות פ"ה מ"ה) — שכ"ז אינו בטול מנהגו של עולם, אלא נס המתחדש תמיד לפי הראוי. ועד"ז — והשבתי חי' רעה מן הארץ.

אבל דוחק לפרש כן, שתהי' הנהגה קבועה ותמידית בא"י בימיה"מ — באופן של נס (ולא — שיבטל מנהגו של עולם). וראה מו"נ ח"ב פ"ג שאי אפשר להיות וגם לא יצויר שיהי' מופת עומד קיים לדורות, ע"ש.

²⁷ הל' מלכים פי"א ה"ג — ראה לקמן בפנים ס"ז.

²⁸ שעפ"י מובן שעכ"פ גם לדעת הרדב"ז ש"והשבתי חי' רעה מן הארץ" יהי' רק בא"י — תישאר ההוכחה של הרמב"ם שבימיה"מ לא יהי' ביטול מנהגו ש"ע, ותירוצו של הרדב"ז לא מספיק. וראה לקמן הערה 68.

²⁹ ב"ר פ"ה, ט. וראה ירושלמי כלאים פ"א ה"ז. וראה רמב"ן עה"ת בראשית א, יא.

³⁰ רמב"ן עה"ת עה"פ והשבתי וגו':... בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם העשב לאכלה, דכתיב (בראשית א, ל) ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רמש על הארץ אשר בו נפש חי' את כל ירק עשב לאכלה, ואמר הכתוב ויהי כן, כי הוא הטבע אשר הושם בהם לעד, ואחר כך למדו הטרף מפני החטא הממית וכו'. ע"ש. וראה גם רמב"ן, דרשת תורת ה' תמימה (ירושלים תשכ"ג), עמ' קנד—קנה.

³¹ בראשית ג, יט.

נעשו חלק מהאילנות לאילני סרק³², ונעשה בחיות הטבע להזיק³⁰. ומכיון שבימות המשיח יתעלה העולם לכמו שהי' קודם חטא עה"ד³³ (ועוד יותר³⁴) הרי זה יהי' הטבע ומנהגו של עולם אז³⁵.

[n"ח1234567](#)

אבל הרי הרמב"ם מוכיח דעתו, מימי בן כוזיבא, והרי אז לא היו (גם) הענינים האלו דהשבתת החיות ושאיילני סרק יטענו פירות. ומוכח מזה שבימות המשיח לא יהי' שינוי מנהגו של עולם עכשיו (אע"פ שכבר הי' כן קודם חטא עה"ד)³⁶.

כי בנוגע ל"מנהגו של עולם" — אין נפק"מ מתי נתחדש ונקבע (אם בתחילת בריאת העולם או אח"כ³⁷) ; כי אחרי שנקבע הטבע שאילני סרק לא יעשו פירות ושיהיו חיות מזיקות — זהו הטבע שלהם.

ואי"ז שבעצם האילנות עושים פירות, אלא שהקב"ה גזר שפועל לא יעשו פירות, ועד"ז בנוגע להבע"ח — כ"א שנתבטל טבעם הקודם לגמרי³⁸ ועתה בעצם מחמת טבעם הם אילני סרק וחיות טורפות.

[וזהו דיוק ל' הגמ' "יטענו פירות" (ולא כבתו"כ "עושים פירות") — כי זה שלעת"ל יעשו פירות יהי' בהם חידוש, וע"ד משא שטוענים על דבר שבעצם אינו שייך לו].

[אוצר החכמה](#)

ד

שיטת הרמב"ם שבימות המשיח עולם כמנהגו נזהג היא, לכאור', לפי הדעה שהרמב"ם הביא שאין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, והיא דעת שמואל בגמרא.

והקשה הלח"מ³⁹ שמצינו שהרמב"ם פוסק להלכה בסתירה לזה :

(א) איתא בגמ'⁴⁰ : ואמר ר' תייא בר אבא אמר ר' יוחנן : כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך⁴¹. ופליגא דשמואל, דאמר שמואל : אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד וכ'.

32 ראה רמב"ן עה"ת בראשית א, יא : וא"כ נאמר כי מקללת ארורה האדמה (שם ג, יז) היו סרק, ודרשת תורת ה' תמימה הנ"ל.

33 ראה רמב"ן, דרשת תורת ה' תמימה הנ"ל.

34 ראה ד"ה איכה ישבה — תשל"א. ועוד.

35 ס' עבוה"ק ח"ב פל"ח, ע"ש בארוכה.

36 ויתירה כזו : בימי שמעון בן שטח (תקופה לא ארוכה לפני בן כוזיבא) היו חטים ככליות וכו' (תענית כג, רע"א. תו"כ ר"פ בחוקותי). ואפילו זה לא הי' בימי בן כוזיבא. שמזה מוכח שמשיח אינו צריך לשנות מנהגו של עולם (לא רק להמצב כמו שהי' קודם חטא עה"ד, אלא אפילו) לכמו שהי' בימי שמעון בן שטח.

37 וכללות הנהגה הטבעית, נקבעה באופן ד"לא ישבותו" לאחר המבול (נח ח, כב).

38 ולכן מותר להרכיב אילני סרק זה על זה אע"פ שאינו מינו (שו"ע יו"ד סי' רצ"ה ס"ו בהגה"ה. וראה שם סעיף ג. וש"ך שם ס"ק ג) — כי בזמננו אין בהם כלל הכת לעשות פירות, ולעת"ל יהי' זה חידוש וביטול טבעם של עכשיו.

39 הל' תשובה פ"ח ה"ז.

40 ברכות שם.

41 ישעי' סד. ג.

והרמב"ם⁴² פוסק כר' חייא בר אבא דפליג אשמואל: "אמרו חכמים: כל הנביאים כולם לא ניבאו אלא לימות המשיח, אבל העולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך".
 (ב) שנינו⁴³: לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת וכו' ואם יצא חייב חטאת. ר' אליעזר אומר: תכשיטין הן לו, וחכ"א: אינן אלא לגנאי, שנאמר⁴⁴ וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה (רש"י: ואי תכשיטין נינהו לא יהו בטלין לעתיד). ובגמ' שם שתי דעות: לדעה אחת גם לר' אליעזר כלי זיין בטלין לימות המשיח "ופליגא דשמואל... מסייע לר' חייא בר אבא", ולדעה שני' לר' אליעזר אינן בטלין לימות המשיח, "היינו דשמואל ופליגא דר' חייא בר אבא". אבל דעת חכמים לכו"ע שכלי זיין בטלין לימות המשיח, ולכן אם יצא בסייף וכו' — חייב חטאת.

והרמב"ם⁴⁴ פוסק כחכמים — דפליגי אשמואל.
 אה"ח 1234567

ה

ועוד יש להקשות:

בגמ' הנ"ל: ואמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח וכו' ופליגא דשמואל וכו', איתא בהמשך לזה: ואמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים — עין לא ראתה אלקים זולתך, ופליגא דר' אבהו, דא"ר אבהו: מקום שבע"ת עומדין צדיקים גמורים אינם עומדין⁴⁵ וכו'.

ומכיון שבגמ' הובאו שתי המימרות דרחב"א אר"י זו בהמשך לזו — משמע ששייכות זו לזו, והיינו שלשיטתו ש"כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח וכו'" — הרי כמו כן "כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבע"ת וכו'" שלא כר' אבהו (ולא כשמואל).

ולפי"ז הרי הרמב"ם שכתב "אמרו חכמים: כל הנביאים כולם לא ניבאו אלא לימות המשיח וכו'" (כנ"ל) — צריך לפסוק ג"כ שצדיקים גמורים גדולים מבע"ת (שהרי שני פסקים אלו — לשיטה אחת הם, כנ"ל).

אבל הרמב"ם⁴⁶ פוסק⁴⁷: "אמרו חכמים: מקום שבע"ת עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד שם", שזהו כדעת ר' אבהו דפליג אר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן (ובהתאם לדעת שמואל).

ו

נוסף לכל הנ"ל — גמרא מפורשת שאי אפשר כלל לפרשה שהיא משל: והיא⁴⁸: יתיב רבן גמליאל וקא דריש: עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת,

42 רמב"ם הל' תשובה שם, וכן בפיה"מ סנה' פ"י הביא המאמר דר"ח ב"א אר"י וגם הא דאין בין עוה"ז וכו'.

43 שבת סג, א. 44 ה' שבת פ"ט ה"א.

45 וי"ל דלר' אבהו, עין לא ראתה אלקים זולתך — לבע"ת נאמר.

46 הל' תשובה פ"ז ה"ד.

47 טעמו של הרמב"ם לפסוק כר' אבהו (וכן מובא בפשיטות בכמה מקומות בדא"ח) — ראה סה"מ תש"ט ע' 4—183 בהערה, ובלקו"ש ח"ד ע' 363.

48 שבת ל. ב.

שנאמר ⁴⁹ יהי פיסת בר בארץ. ליגלג עליו אותו תלמיד ואמר: אין כל חדש תחת השמש ⁵⁰. אמר לי' בא ואראך דוגמתן בעוה"ז. נפק, אחוי לי' כמיהין ופטריות (רש"י: שיוצאין כמות שהן בלילה אחד ורחבין ועגולין כגלוסקאות), ואכלי מילת — גברא בר קורא (רש"י: סיב כמין לבוש מצוייר גדל סביבות הקור של דקל) ⁵¹.

וכאן ברור שכוונת ר"ג היא שאר"י תוציא בפועל גלוסקאות וכלי מילת, כי אם כוונתו למשל וחידה [כגון שבא"י לא יהיו העלמות והסתרים, והשכל יהי ברור בלי קושיות, וכיו"ב] — אינו מובן למה ליגלג עליו אותו תלמיד, הרי זהו ענין שאינו מבטל מנהגו של עולם, ואם בכל זאת ליגלג עליו — אינו מובן מה תירץ לו ר"ג כשהראה לו את הכמהין ופטריות וכו', הרי אין זה שייך כלל למה שאמר במשל וברוחניות. אלא מוכרח שכוונת ר"ג להענינים כפשוטם.

וקשה מכאן על דעת הרמב"ם שבימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם.

ז

והביאור בכ"ז ⁵²:

לדעת הרמב"ם שתי תקופות הן בימות"מ, שמתחילות לאחר ש"משיח ודאי" הוא. בתקופה הראשונה — אין שם חידוש במעשי בראשית או ביטול דבר ממנהגו של עולם אלא עולם כמנהגו הולך, ובאותה התקופה ⁵³ "ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם וכו' ובאותו הזמן

[אוצר החכמה]

49 תהלים עב*, טז.

50 לי' הכתוב — קהלת א, ט.

51 גם בכתובות קיא, ב. מובא המאמר "עתידה אר"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, שנאמר יהי פיסת בר בארץ". אבל: א) שם הוא בשם אמורא — ר' חייא בר יוסף, ובשבת — בשם ר"ג — תנא ** ב) בכתובות מובא עוד פירוש בכתוב יהי פיסת וגו', משא"כ בשבת שהובא רק פי' זה. ג) בשבת מובא "מעשה רב" (ראה שבת כא, א) ש"נפק ואחוי לי' וכו'".

52 ראה ג"כ ד"ה הללוי' שירו לה' שיר חדש — תשט"ו — גרפס בסוף ד"ה לא יצא האיש בסייף מכ"ק אדמו"ר מוהר"ש ג"ע (ברוקלין, תשט"ז) — ובהערות שם. קונטרס עניינה של תורת החסידות, הערה 27. הגש"פ עם ליקוטי טעמים מנהגים וביאורים (קה"ת תשל"ו) עמ' שנה בהערה. ליקוט ויגש תשל"ח. וראה זח"א קלט, א. ולהעיר ג"כ מצפ"נ עה"ת הפטורה ויגש וגם ויחי מט, ט.

53 שהרי כל הפרק י"ב בהל' מלכים שבסופו מביא הרמב"ם מ"ש ומלאה הארץ דעה וגו' מדבר בתקופה זו, וכמ"ש בהל' תשובה פ"ט ה"ב שם"ש ומלאה הארץ דעה וגו' מיירי בהתקופה שעולם כמנהגו הולך.

הערת המעתיק:

* הוא הקאפיטל שהתחיל כ"ק אדמו"ר שליט"א לאמרו ביום יא ניסן תשל"ג — בו התחיל באמירת ההדרן שהוא היסוד לביאור בדברי הרמב"ם בהלכות ימות המשיח הנדפס בספר זה — עפ"י "המנהג שקיבל אדמו"ר הזקן מרבו בשם רבו מורנו הבעש"ט, לאמר הקאפיטל תהלים המתאים למספר שנותיו (פירוש: כשנמלאו לו, לדוגמא, יג שנה מתחיל קאפיטל יד), אחר תפילת שחרית קודם השיעור תהלים דכל יום כנהוג" (קובץ מכתבים לתהלים ע' 214 ובהערה שם).

** לכאו' צלה"ב: מכיון שר"ג כבר אמר ש"עתידה א"י שתוציא וכו'" — איך מובא אותו מאמר בכתובות בשם אמורא — ר"ח בר יוסף? ובשלמא על ר"ח בר יוסף עצמו אפ"ל שלא ידע המעשה ד"יתיב ר"ג וכו'", כי אי"ז משנה וכו'; אבל צלה"ב למה סידרוהו רב אשי ורבינא מסדרי הש"ס, בשם אמורא?

לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהי' מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויים כעפר וכו' יהיו ישראל חכמים גדולים וכו' שנאמר כי מלאה ⁵⁴ וכו'".

[משא"כ בתקופת ההתגלות כשיעמוד מלך המשיח, שמצבה של התקופה וסדרה יהיו בל' הרמב"ם ⁵⁵: "ואם ⁵⁶ יעמוד מלך מבית דוד... ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחום מלחמת ה' (שאז) הרי הוא בחזקת שהוא משיח, אם עשה והצליח ונצח כל האומות שסביביו ⁵⁷ ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל ⁵⁸ (אז) הרי זה משיח בודאי" — הרי פשוט שלא הגיע עדיין זמן הנבואה ד"גר זאב עם כבש" "וכתתו חרבותם לאתים", גם לא על דרך מ ש ל, שהרי משיח יצטרך ללחום כפשוטו בכלי זין, וישנם גויים שעורכים

54 הל' מלכים פי"ב.

וראה שיחת חג הגאולה יט כסלו תשל"ה (והתועדויות שלאח"ז) בארוכה שזה שלא יהי' אז מלחמה קנאה ותחרות, אי"ז מחמת שנתבטל או טבע המלחמה כו', כ"א — כל' הרמב"ם — מחמת "שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכו'" ואין סיבה ללחום — מתאים להמבואר כאן שבתקופה הראשונה בימות"ם (בה מדבר הרמב"ם בפרק זה — כנ"ל הערה 53) לא יבטל דבר ממנהגו של עולם שמכללו להלחם כשחסר לו וכו'.

55 הל' מלכים ספי"א.

56 ראה בפירוש הדברים — לקו"ש ח"ח ע' 358, 2—361 בהערות.

57 כ"ה בדפוס רומי — שלא שלטה בו ידי המבקרים מטעם או"ה.

58 פסק דין * ברור שע"י המשיח, ורק על ידו יהי' קץ הגלות, ואח"כ תתחיל האתחלתא דגאולה ואח"כ — הגאולה האמתית והשלימה ואח"כ דוקא ע"י המשיח יהי' קבוץ הגלויות, כי ידוע אשר מדייק הרמב"ם גם בסדר דבריו ** (וראה ג"כ התחלת הפרק שם).

ואין שום פוסק חולק בזה. וידוע הכלל (ראה משל"מ הל' כלאים פ"ט הי"א ובס' שנשמנו בשד"ח כללי הפוסקים ס"ו סק"א) שבמקום שנו"כ הרמב"ם לא השיגו עליו ה"ז הוכחה שמסכימים לדבריו. ובנדו"ד ה"ז הראב"ד, הכסף משנה (הב"י, מרן המחבר), הרדב"ז וכו'.

והרי פס"ד הלכה למעשה הוא דוקא בספרי הפוסקים ולא במדרשי חז"ל ואפילו לא בסוגיות חמורות שבש"ס. ובודאי ובודאי שידע הרמב"ם מחז"ל בסנהדרין ובירושלמי ריש ברכות וכו'. ותמיהני שימצא מי שהוא שיאמר שדוקא הוא הוא המבין מחז"ל בסנה' וכו' — והוא הוא החולק על פס"ד מפורש דהרמב"ם והראב"ד ומרן המחבר וכו'.

נוסף על הבלבול והטשטוש והחילוף והתמורה וכו' דגאולה של יחיד או של יחידים וקבוצות רבות מן המיצר והשבי' [אף דשם גאולה עלי' — רש"י ד"ה אתחלתא (מגילה יו, ב)] — בגאולה מן הגלות, שמפני חטאינו גלינו כו' וע"י משיח צדקנו נגאל.

ונוסף על הבלבול וכו' דאתחלתא דגאולה המדוברות בכ"מ בחז"ל שהם ע"ד ההתחלה שהיתה ברגע הראשון שלאחרי חורבן ביהמ"ק וכמפורש באיכ"ר (פ"א, נא) שגעתה פרתו פעם שני' אמר נולד מושיענו וגואלן של ישראל, ומפרט שמו ועירו וכו' (וראה חזקוני מהרש"א סנהדרין צה, ב).

אגדה שהובאה גם בנוגע להלכה למעשה, שהרי היא מהטעמים (ברכ"י או"ח סתקנ"ט וזכור לאברהם ח"א אות ט' (בשם הרח"ו)) שאומרים נחם במנת יום החורבן (ט' באב) ומקדשין הלבנה במוצאי היום (פע"ח ומ"ח במקומו), ומי שלא קיים פו"ר ויש חשש שיתבטל השידוך — עושה הנישואין במוצאי ת"ב (שד"ה מע' ביהמ"צ בסופה).

ולאחרי אתחלתא זו — התחיל מר הגלות ר"ל.

* שגם זה דין הוא. ואדרבא, כיון ד"מאמין במשיח" ו"מחכה לביאתו" מיסודי הדת הוא — ראה הל' מלכים רפי"א.

** ומה שכתב הרמב"ם (שם פי"ב ה"ב) "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו" — זהו רק בענינים שמדובר בפרק יב, משא"כ בפ"א (משיחת יום שמח"ת תשל"א).

מלחמה⁵⁹, ואין "ישראל יושבין לבטח עם רשעי אומות העולם". ורק לאחר ש"זה משיח בודאי" שאז "יתקן" ⁵⁵ העולם כולו לעבוד את ה' ביחד וכו' "יתחיל המצב" שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם" — תקופה הראשונה דימוה"מ] ובתקופה השני' יהי' חידוש בעולם, גם לדעת הרמב"ם :

הרמב"ם בעצמו מבאר הוכחתו שבימות המשיח יהי' עולם כמנהגו נוהג, וז"ל⁶⁰ : ואל יעלה על דעתך ⁶¹ שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחי' מתים ⁶² וכיוצא בדברים אלו, אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה הי', והוא הי' נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא הי' אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות ⁶³, כיון שנהרג נודע להם שאיננו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. עכ"ל.

[אח"כ 1234567]

— וע"ד מאמר הידוע דרבנו הזקן (הובא בפלח הרמון שמות ז, א) "שלפני נשמות הגבוהות כמו רשב"י לא נחרב הבית כלל" ומכל מקום הרי ערק רשב"י והי' במערה י"ג שנה מפני גזירת רומי וכו' —

והרי שאתחלתא זו אינה של קץ הגלות, ויחד עם אתחלתא זו שנתחבא המשיח התחיל תוקף הגלות, ואין סתירה בדבר.

וכשיעמוד משיח צדקנו לפי הסדר של הרמב"ם ויתחיל באתחלתא דגאולה מן הגלות, גאולה שתשים קץ לגלות ושאין אחרי' גלות וכו'. וראה מגילה (יז, ב) בששית קולות בשביעית... אתחלתא דגאולה ובפירש"י ע"ז בסנה' (צז, א).

ויהי' אשר תתחזק האמונה והצפי' להגאולה האמתית ע"י משיח צדקנו, אשר זה עצמו יקרב (ראה בארוכה שיחת אחש"פ תרצ"ט, וראה ג"כ לקו"ש ח"י ע' 172) וימהר את ביאתו.

⁵⁹ ראה יחזקאל לט, ט—י. ⁶⁰ הל' מלכים פי"א ה"ג.

⁶¹ ברפי"ב (הובא לעיל ס"א) : אל יעלה על הלב, וכאן : ואל יעלה על דעתך.

והביאור בטעם השינוי : מבואר בכ"מ החילוק בין "דעת", מוחין, לבין "לב", מדות (שמשכנם בלב) הוא : מוחין הם בקרירות, כי ענין המוחין הוא הבנה והשגה בענין שמחוצה לו ואינו נוגע לו שיתפעל ממנו. משא"כ מדות הן בהתרגשות, כי ענינם הוא שהאדם נמצא בשייכות עם הענין והוא מתפעל ומתרגש ממנו.

לכן בפיי"ב ששם מדובר על מצב העולם בימות המשיח, שזה נוגע להאדם שמתבונן בזה ושיהי' אז — מכיון ש"אחכה לו בכל יום שיבוא" — והוא מתרגש מזה — כתב הרמב"ם : אל יעלה על הלב וכו' ; ובפיי"א שם מדובר (לא אודות מצב העולם, כ"א) אודות המלך המשיח בעצמו, שאי"ז שייך ונוגע באופן ישר להאדם המתבונן בזה, ולכן גם אינו מתרגש מזה — כותב : אל יעלה על דעתך וכו'.

⁶² הטעם שברפי"ב שכתב שאל יעלה על הלב שבימות המשיח אז יבטל דבר ממנהגו של עולם וכו' לא הזכיר שלא תהי' תחית המתים (ע"ד שכתב בפיי"א בנוגע למלך המשיח) :

בפיי"ב מדובר בתחילת ימות המשיח (כדלקמן בפנים בארוכה), ובנוגע לתקופה זו אין אפילו קס"ד שאז יחיו המתים, כי מפורש בכתובים (ראה לקמן ס"י ובהערות 74—75) שתחיה"מ תהי' כמה שנים לאחר ביאת המשיח, ואין הרמב"ם צריך לשלול זה. אבל זהו רק בפיי"ב שמדובר אודות מצב העולם בימות"מ ; אבל בפיי"א שמדובר אודות המלך המשיח, הרי אפשר שיעלה על הדעת ש(אע"פ שעדיין לא הגיע זמן תחיה"מ, מ"מ) על המלך המשיח לעשות אותות ומופתים (לא בדרך בטול מנהגו ש"ע, כ"א) בדרך נס (ע"ד המבואר לעיל הערה 26).

ונקט לדוגמא "מחי' מתים" עפ"י המסופר בגמרא (ע"ז י, ב) באנטונינוס ורבי "זוטי דאית בכו מחי' מתים", ולכן צריך הרמב"ם לשלול שאפילו מופת זה אינו צריך להראות.

⁶³ בהשגת הראב"ד : "א"א : והלא בן כוזיבא הי' אומר : אנא הוא מלכא משיחא ושלחו חכמים לבדקו אי מורח ודאין או לא, וכיון דלא עביד הכי קטלוהו" (סנה' צג, ב). ובנו"כ שם (מגדל עז, כס"מ, רדב"ז (בתירוץ שני), לח"מ) תירצו שאגדות חלוקות הן, כי באיכ"ר (עה"פ בלע

והנה כשם שמוזה "שלא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת" מוכח שהמלך המשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים וכו', כך מזה שבימיו של בן כוזיבא לא נראה חידוש בעולם ומ"מ טעו בו שהוא המלך המשיח — מוכח שבימות המשיח לא "יבטל דבר ממנהגו של עולם... אלא עולם כמנהגו נוהג".

אבל הוכחה זו אינה אלא על תחילת ימות המשיח, שהרי בן כוזיבא מלך (רק) שתי שנים ומחצה⁶⁴ (או קצת יותר). ובתקופה זאת איירי הכתוב⁶⁵: ויצא חוטר מגזע ישי וגו'. אבל לאחר תקופה זו של תחילת ימות המשיח, תהי' התקופה השני' שבה יבטל מנהגו של עולם בכמה ענינים.

מנחם פרידמאן

ח

והנה מכיון שבתחילת ימות המשיח (ע"ד ימי מלכות בן כוזיבא שדימו שהם תחילת ימות המשיח) "לא שאלו ממנו לא אות ולא מופת", גם לא שיהי' "מורח ודאין"⁶⁶ כמ"ש "והריחו ביראת ה'"⁶⁷ שבהמשך להכתוב ויצא חוטר וגו', מכריח מזה הרמב"ם שכל הכתובים (ומרו"ל) המדברים בתחילת יציאת חוטר מגזע ישי — משל הם,

ה' ולא המל — ב. ב. וכ"ה בירושלמי תענית פ"ד ה"ה) איתא — דלא כבגמ' — שאומות העולם הרגוהו ולא חכמים, והרמב"ם פסק כדעה זו.

אבל לכאור' אי"ז מובן: איך תתכן מחלוקת במציאות — מי הרג את בן כוזיבא? והביאור בזה:

מצינו ש"דבר תורה, גט המעושה בידי עכו"ם — כשר" (גיטין פח, ב. רמב"ם הל' גירושין ספ"ב). והטעם ע"ז, כי באמת הגט נעשה עפ"י הבי"ד, אלא שמכיון שאין ידם תקיפה להכריחו לתת גט בפועל מכריחים אותו הבי"ד ע"י העכו"ם. ובל' הרמב"ם (שם) "ולחצו אותו ישראל ביד העכו"ם".

ועד"ז בנוגע לבן כוזיבא, אין מחלוקת במציאות, לכו"ע (גם לדעת הגמ' והראב"ד) נהרג לפועל ע"י אומות העולם; ולכו"ע (גם להרמב"ם) היו מחכמי הדור שסברו שאינו משיח, וכמו ר' יוחנן בן תורתא שאמר לר' עקיבא: "עקיבא, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא בא" (ירוש', איכ"ר שם) והם שלחו לבודקו אם הוא מורח ודאין, וכשראו שאינו מורח ודאין, ולפי דעתם (משא"כ לדעת ר"ע וכן פסק הרמב"ם, כדלקמן) הרי"ז סימן שאינו המלך המשיח, ומכיון שעשה מלחמות עם העמים לפי שחשב שהוא המלך המשיח, והרי נמצא שאינו ויפלו רבים מבני וכו', — יש לו דין רודף (ראה סנהדרין עג, א. וש"נ) שצריך להרגו. ולכן שלחו חכמים אלו לאומות העולם שיהרגוהו, וכן הי' שהם הרגוהו (וראה רדב"ז שם: "ויש לפרש הא דאמרין בפרק חלק, כיון דחזוהו דלא מורח ודאין קטלוהו, כלומר: רפו ידיהם ממנו ובאו הגויים והרגוהו").

ומחלוקת הרמב"ם והראב"ד בזה היא (ראה גם כס"מ שם): מאיזה טעם הסכימו מלמעלה שהגויים יהרגוהו. לשיטת הרמב"ם (עפ"י דעת ר"ע) שמשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים (בתחילת ביאתו, כדלקמן) — הרי פשוט שנהרג לא מחמת שלא הי' מורח ודאין, שהרי גם מופת זה אינו צריך להראות בתחילת ביאתו. ולכן כתב "שנהרג בעוונות". והראב"ד שפוסק (עפ"י הגמ' סנהדרין ודעת ר' יוחנן בן תורתא) שמשיח צריך לעשות אותות ומופתים מיד בתחילת התגלותו — ס"ל שנהרג מחמת שלא הי' מורח ודאין, ואע"פ שלפועל הרגוהו אומות העולם, מ"מ מכיון שהטעם שמלמעלה הסכימו להריגתו הי' מטעם שלא הי' מורח ודאין — נחשב זה כאילו החכמים "קטלוהו" (עדה"ל בגט מעושה).

64 סנהדרין צג, ב. צז, ב. וראה רש"י שם מסדר עולם (פרק ל). וראה ג"כ רש"י יבמות עב, א. ד"ה בימי. 65 ישע"י יא, א, ואילך.

66 סנהדרין צג, ב. וראה הערה 63. 67 ישע"י שם. ג.

ולכן הכתובים וגר זאב עם כבש גר' שבהמשך לויצא חוטר גר', היינו שכתובים אלו מדברים בתחילת צמיחת ה"חוטר" — תחילת ימות המשיח, מפרשם הרמב"ם שהם משל וחייה.

אבל הכתוב "והשבתי חי' רעה מן הארץ" ומרז"ל שעתידין אילני סרק שיציאו פירות, מפרשם הרמב"ם שיתקיימו כפשוטם — בתקופה השני' של ימות המשיח ⁶⁸.

וכן מרז"ל דעתידה אר"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת — מפרשו הרמב"ם כפשוטו, כי זה מיירי בתקופה השני' דימות המשיח.

כי מארז"ל זה קאי עה"פ "יהי פיסת בר בארץ" שכתוב לאחר "לשלמה אלקים משפט" למלך תן וצדקתך לבן מלך" ⁶⁹ שקאי על מלך המשיח ⁷⁰. ולאחרי שיהי' "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ גר' וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יעבדוהו" ⁷¹, שזה יהי' בתקופה הראשונה דימותה"מ, הנה אח"כ, בתקופה השני' "יהי פיסת בר בארץ" — עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת ⁷².

ט

ועפ"ז מבין שאין סתירה ממ"ש הרמב"ם שאין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד שזה קאי על תקופה הראשונה דימותה"מ, למה שפסק שכל הנביאים כולם (לא) ניבאו (אלא) לימות המשיח וכו' — שזה קאי על התקופה השני' דימותה"מ.

68 וראה למעלה דעת הרדב"ז שהוא מפרש את הכתוב "והשבתי חי' רעה מן הארץ" לדעת הרמב"ם רק בא"י ובשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג, והרי להוכחת הרמב"ם מימי בן כוזיבא שאפי' בא"י עולם כמנהגו נוהג, ממילא גם לדעת הרדב"ז יש לחלק בין תחילת ימותה"מ לתקופה השני'. וראה למעלה הערה 28.

69 תהלים עב, א. וראה בשוה"ג להערה 49.

70 תרגום שם.

71 תהלים שם, ח—יא.

72 בפיה"מ סנהדרין רפ"י: ימות המשיח... באותם הימים יהיה נקל מאד על בני אדם, למצוא מחיתם... וזהו שאמרו עתידה אר"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, לפי שבני אדם אומרים כשימצא אדם דבר מוכן ומזומן: פלוני מצא פת אפוי ותבשיל מבושל... ולכן קצף החכם הזה שאמר המאמר הזה על תלמידו כשלא הבין דברו וחשב שהוא על פשוטו והשיבו כפי השגתו, ולא היתה אותה התשובה תשובה האמתית, והראי' על שלא השיב לו על אמתתו — מה שהביא ראי': אל תען כסיל כאולתו.

הרי שמפרש דשבת הנ"ל שלא כפשוטו.

אבל ראה מאמר תחה"מ (אות ו, תרגום הרב קאפח) שכתב שזה שמפרש "וגר זאב עם כבש" וכיוצא בו שהוא משל "אין דברנו זה החלטי לפי שלא בא לנו חזון מאת ה' להודיענו שהם משל, ולא מצאנו מסורת לחכמים מפי הנביאים... שהם משל", וטעמו לפרש כן הוא משום ש"אנחנו שואפים לאחד בין התורה והמושכל ונתאר כל הדברים כפי סדר טבעי אפשרי בכל אלה", "ואפשר עוד לומר, כי כאשר ירבה הישוב ותדשן הארץ תמעט רעת בעלי החיים... ואם הוא כפשוטו הרי יהי' נס שייראה בהר הבית דוקא כאמרו "בכל הר קדשי" ויהי' כעין אמרם (אבות פ"ה מ"ה) לא הזיק נחש ועקרב בירושלים".

ומכיון שהרמב"ם כותב בעצמו שמה שכתב ב"דו החזקה דמשל הן אינו החלטי כו' הרי אפשר לפרש בדעת הרמב"ם שבימותה"מ תהיינה שתי תקופות, באחת — עולם כמנהגו נוהג, ובשני' — ביטול מנהגו של עולם.

[ואע"פ שכאשר ישנה סתירה בין ס' הי"ד לבין שאר ספרי הרמב"ם (פיה"מ וכו') פוסקים כס' הי"ד, בנדו"ד שאני שבאגרת תחה"מ הוא מבאר דעתו שבס' הי"ד].

וכן מובן מה שפסק שהיוצא בכלי זיין בשבת חייב חטאת, כי מ"ש וכתתו חרבותם לאתים הוא כפשוטו, ולא דרך משל בלבד — בתקופה השני' דימות המשיח. ומכיון שכלי זיין בטלים בתקופה השני' (עכ"פ) של הגאולה, הרי"ז מוכיח שאינן תכשיטין.

וכן מובן מה שהרמב"ם פוסק שבמקום שבע"ת עומדין צדיקים גמורים אין יכולים לעמוד שם, כי זה שרחב"א אר"י ס"ל שצדיקים גמורים גדולים מבע"ת — הוא לשיטתו שגם בתחילת ימות המשיח יהי' ביטול מנהגו של עולם ועל זה נתנבאו כל הנביאים; אבל לשיטת הרמב"ם שבתחילת ימות המשיח יהי' עולם כמנהגו נוהג — אי"ז מכריח שצדיקים גדולים מבע"ת.

י

אבל צלה"ב: היכן מצינו שבימות המשיח — שלכאו' תקופה אחת היא — יהיו שתי תקופות, שעד זמן מסויים יהי' העולם כמנהגו נוהג, ואח"כ יתחיל ביטול מנהגו של עולם? ובפרט — היכן נמצא רמז ע"ז ברומב"ם?⁷³

והביאור בזה:

הוכחה ברורה ומכריחה שבאמצע ימות המשיח יבטל מנהגו של עולם — מענין תחית המתים⁷⁴, שזה יהי' כמה שנים לאחר ביאת משיח⁷⁵, כמש"נ בכתובים⁷⁶, שהוא ביטול מנהגו של עולם ונס⁷⁶.

דהנה תחית המתים הוא נס לא רק בשעת התחי' ממשי, כי אם גם כל החיים שלאחר התחי' הם באופן נסי וביטול מנהגו של עולם:

ידוע מ"ש הרמב"ם⁷⁷ ש"כל המחזבר מארבעה יסודות אלו הוא נפרד בסוף... וכל שנתחבר מהם אי אפשר שלא יפרד להן", ו"האדם יש לו למות בהכרח ויתפרד וישוב למה שהורכב ממנו"⁷⁸.

אבל זהו בגוף האדם כמו שהוא בזמן הזה, שהגוף מתהווה באופן טבעי, אבל אם הגוף מתהווה באופן נסי, אז אין הכרח שהיסודות שבו יתפרדו וישוב למה שהורכב ממנו. והטעם: זה שמכרח שהיסודות יתפרדו, הוא מכיון שבעצם טבעם הם נפרדים, ולכן גם כשנתחברו מוכרח שסור"ס ישובו למה שהם בעצמם. אבל כשנדרך הטבע אין מקום

אה"ח 1234567

73 רמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ו. פיה"מ סנה' פ"י. מאמר תחיית המתים.

74 ומ"ש הרמב"ם במאמר תחיית המתים (תרגום הג"ל, שם): "ואין במשמע ל' זה ("אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח... מחי' מתים" — הובא לעיל ס"ז) שה' לא יחי' את המתים, אלא יחי' את המתים בחפצו ורצונו כאשר ירצה ולמי שירצה, או בימות המשיח או לפניו או אחרי מותו" —

אין הכוונה בזה שתחיה"מ אין קבוע לה זמן, כי אם שביכולת ה' להחיות מתים בכל זמן שירצה.

75 ראה דניאל פרק יב.

ובזהר ח"א קלט, א: תנן בית המקדש קודם לקבוץ גליות (ראה תשובות וביאורים ע' 52 הערה 11) קבוץ גליות קודם לתחיית המתים כו' תנן ארבעים שנה קודם הקבוץ גליות לתחיה"מ (וראה ג"כ זח"א קלד, א).

76 האריך בזה הרמב"ם במאמר תחיית המתים (תרגום הג"ל אות ח). וסתר דברי מי שאמר (הובא שם אות ג) ש"הוא (תחיה"מ) מדרך העיון מן הדברים האפשריים".

77 הל' יסוה"ת פ"ד ה"ג.

78 פיה"מ סנהדרין פ"י. וראה ג"כ הל' יסוה"ת שם ה"ד. מו"נ ח"א פע"ב. מאמר תחיה"מ (תרגום הג"ל אות ח). וראה תנחומא ומדרש הנעלם שבהערה 80.

לזה שהיסודות יתחברו וכל חיבורם אינו אלא בדרך נס, הרי כל זמן שקיים החיבור (שמחמת הנס) — אין סיבה לפירוד היסודות.⁷⁹

[ועפ"ז מתורץ מה שקשה על הרמב"ם מזה שאדה"ר הי' יכול לחיות לעולם — לולא חטא עה"ד⁸⁰ — כי אדה"ר הוא יציר כפיו של הקב"ה⁸¹, שנוצר באופן נסי ולכן הי' יכול לחיות לעולם].

ונמצא שכל החיים בתחית המתים (גם לאחר שעת התחי') הם באופן נסי (ובנ"א חיים לעולם — לולא זאת שלדעת הרמב"ם תכלית שלימות השכר הוא לנשמות בלי גופים, כדלקמן, ולכן כולם חוזרים לעפרם).

והוכחה זו (מתחה"מ — שבימוה"מ תהי' תקופה בה יבטל מנהגו של עולם) הוא לשיטת הרמב"ם דוקא:

ידועה מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בתכלית שלימות השכר, שלדעת הרמב"ם⁸² הוא לנשמות בלי גופים, והוא ה"עולם הבא" שבאלאחרית תחה"מ. ולדעת הרמב"ן⁸³ תחה"מ, נשמות בגוף, הוא תכלית שלימות השכר (והוא הנקרא "עוה"ב"), ולכן אין חוזרים לעפרם וקיימים לעולמים⁸⁴.

ונמצא שלשיטת הרמב"ם מוכרח שתקופת תחה"מ היא חלק מימות המשיח, (שהרי לדעתו ה"עוה"ב" הוא לאחר תחה"מ). שמוזה מוכח, כנ"ל, שבימות המשיח תהי' תקופה שיבטל בה מנהגו של עולם, משא"כ לדעת הרמב"ן שעוה"ב הוא תחה"מ — אי"ז נכלל ב"ימות המשיח", כ"א זוהי תקופה אחרת. ולדעתו, כל ימות המשיח הם תקופה אחת, ובה, גם בתחילתה, יבטל מנהגו של עולם.

[ועפ"ז מוכח שהרמב"ם אינו מדבר אלא בתקופה הראשונה של ימות המשיח — שהרי לא הזכיר (שם⁸⁵) כלל ענין תחה"מ].

יא

אבל עדיין צלה"ב: הרי בימוה"מ בתקופה הראשונה יהי' עולם כמנהגו נוהג וא"כ מה תהי' הסיבה שתביא להתחלת התקופה השני' — דביטול מנהגו של עולם?

79 ראה רמב"ן בראשית ב, י"ז: "... לא מת לעולם, כי הנשמה העליונית גותנת חיים לעד והחפץ האלקי אשר בו בעת היצירה יהי' דבק בו תמיד והוא יקיים אותו לעד כו'. ע"ש.

80 שבת נה, רע"ב. ועוד.

אבל בתנחומא וישב, ד: כשברא הקב"ה את העולם מיום הראשון ברא מלאך המות וכו', ובמדרש הנעלם (ז"ח בראשית יח, ג): "א"ר שמעון גזירה נגזרה על אדם קודם (החטא) למות על שנלקח מן הארמה וכו' (אלא שהי' חי אז חיים ארוכים, כאמרו שם, עדמ"ש הרמב"ם בפיה"מ סנה' פ"י בנוגע להחיים בימות המשיח. וראה ג"כ מאמר תחה"מ (תרגום הנ"ל אות ד) בנוגע למתים שהי' יחזקאל).

ב' דעות אלו ראה רמב"ן ור' בחיי בראשית ב, יז. ועוד.

81 קה"ר עה"פ ג, יא.

82 הל' תשובה פ"ח ה"ב. פיה"מ סנהדרין פ"י. מאמר תחיית המתים.

83 בשער הגמול.

וראה הכרעת תורת החסידות בזה: לקו"ת צו טו, ג. שבת שובה סה, סע"ד. דרמ"צ יד, ב.

84 ראה סנהדרין צב, סע"א (וראה גם מדרש הנעלם, וירא קיד, ב): "צדיקים אין חוזרין לעפרם וכו'. וראה תשובות וביאורים ע' 58 והערה 24 שם. ויש"ע.

85 הל' מלכים פ"א—יב. הל' תשובה פ"ט.

והביאור בזה:

בענין ביהמ"ק השלישי כתבו רש"י ⁸⁶ ותוס' ⁸⁷, (עפ"י מאמרי רו"ל ⁸⁸), ש"בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבוא משמים", והרמב"ם ⁸⁹ כתב, (עפ"י מארו"ל ⁹⁰) ש מ ש י ח יבנה ביהמ"ק. ולכאור, מהמסופר במדרש ⁹¹ ש"בימי ר' יהושע בן חנניא גזרה מלכות הרשעה שיבנה ביהמ"ק, הושיבו פפוס ולוליגוס טרפיזין (שולחנות) מעכו עד אנטוכיא והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכם וכו'" — כדי לבנות ביהמ"ק, ולא ציפו שיגלה בנוי ומשוכלל משמים —

מוכרח ומעשה רב כדעת הרמב"ם, וקשה לכאור' להדעות שבידי שמים הוא.

יב

ויש לתווד ⁹² בין ב' מאתו"ל הנ"ל:

איתא בגמ' ⁹³: אמר ר' אלכסנדר: ר' יהושע בן לוי המי: כתיב ⁹⁴ בעתה וכתוב ⁹⁴ אחישנה, זכו — אחישנה, לא זכו — בעתה. אמר ר' אלכסנדר: ר' יהושע בן לוי המי: כתיב ⁹⁵ וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתה, וכתוב ⁹⁶ עני ורוכב על התמור, זכו — עם ענני שמיא, לא זכו — עני ורוכב על התמור.

ומתירוך הגמרא ביישוב הכתובים נראה שמצב ימוה"מ, אם יהיו באופן טבעי ("בעתה", "עני ורוכב על התמור") או — באופן נסי ("אחישנה", "עם ענני שמיא") תלוי במצבם של בני" בעת ההיא, שאם "זכו" יהי' באופן נסי ואם "לא זכו" — באופן טבעי. ועפ"י י"ל שגם בשאר הענינים דימות המשיח, אם יהיו ישראל במצב ד"זכו" — יהיו באופן נסי, ואם "לא זכו" — באופן טבעי. וכגון, ביהמ"ק השלישי, שאם זכו — יהי' בידי שמים (גם לדעת הרמב"ם) ואם לא זכו — יבנה בידי אדם (לכו"ע).

ולכן בימי ריב"ח שאז "לא זכו" [כדמוכח מזה עצמו שהיו זקוקים לזה שתגזור "מלכות הרשעה שיבנה ביהמ"ק", ובלא זה לא הי' אפשר להם לבנותו וכו'] הי' ביהמ"ק נבנה ע"י בני"א.

86 סוכה מא, סע"א. ר"ה ל, סע"א.

87 סוכה שם. שבועות טו, רע"ב ד"ה אין, ומסיים "וכן מפרש במדרש תנחומא" — נסמן בהערה הבאה.

88 תנחומא * ס"פ פקודי. זח"א כח, א. ח"ב נט, סע"א. קח, סע"א. ח"ג רכא, א. ילקוט תהלים תתמה בסופו. וראה תנחומא (באבער) בראשית יז (בסופו).

89 הל' מלכים רפ"א ובסופו (הובא לעיל בפנים ס"ז). וכמ"ש גם בהקדמתו לפיה"מ בה"תועלת" שבידיעת ההלכות שבמס' מדות. הובא ונתבאר בתיו"ט בפתיחתא למס' מדות. וראה ר"ד דהתועדות ער"ח מנ"א תשל"ו.

90 ירושלמי ** מגילה פ"א הי"א. ויק"ר פ"ט. ו. וראה ג"כ ירוש' פסחים פ"ט ה"א (וכ"ה בתוספתא פסחים פ"ח ה"ב). 91 ב"ר ספס"ד.

92 עוד תיווך — ראה לקו"ש ח"א הערה 61. ובארוכה — שיחת אור לער"ח מנ"א תשל"ו.

93 סנהדרין צח, סע"א. 94 ישע"י ס, כב.

95 דניאל ז, יג. 96 זכרי' ט, ט.

* ובתנחומא נח, יא (בסופו) ועוד — מדבר בירושלים.

** ומש"כ בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג "ובאש אתה עתיד לבנותה" — מדבר בירושלים.

יג

ועפ"י הנ"ל מובן ג"כ בכללות מצב העולם בימות המשיח, שאם יהיו בני"י במצב ד"זכו" תהי' אז הנהגה נסית וביטול מנהגו של עולם, אבל אם יהיו במצב ד"לא זכו" — לא יבטל דבר ממנהגו של עולם ועולם כמנהגו נוהג.⁹⁷

וזה מתאים להוכחתו של הרמב"ם שאין בין עוה"ז לימיה"מ אלא שעבוד מלכיות בלבד — על ימי מלכות בן כוזיבא, שאז "לא זכו", כמבואר במאמרי רז"ל⁹⁸ המצב שהי' אז, ולכן לא היו אז אותות ומופתים.

97 לכו"ו, הרי עפהנ"ל בפנים (ס"י) ההוכחה על תקופה שני' — נסית — בימיה"מ הוא מענין תחיה"מ, ותחיה"מ הרי באה מלמעלה ואינה תלוי' בעבודת האדם (שהרי הוא בא ע"י טל תחי' (ראה חגיגה יב, ב. וש"נ. וראה לקו"ת מסעי צו, ב. אוה"ת שה"ש ע' רמז)) — וא"כ איך מתאים זה עם המבואר כאן שהתחלת התקופה השני' דימיה"מ תלוי' בעבודת האדם "זכו"? אבל אין הכרח מזה שאינה תלוי' כלל בעבודת התחתונים, כי י"ל שאע"פ שתחיה"מ באה ע"י טל תחי' שצריכה להיות הכנת המקבלים שיהיו ראויים לקבל השפעה זו.

אבל ממ"ש בזה (הובא ונסמן לעיל הערה 75) ש"ארבעים שנה קודם הקבוץ גליות לתחיה"מ מוכח מזה שתחיה"מ אינה תלוי' כלל בעבודה (דאל"כ הרי אי אפשר לקבוע זמן ע"ז) וג"כ קשה כנ"ל איך אפשר לומר שתחיה"מ תהי' ע"י "זכו"?
 תחיה"מ 1234567

והביאור בזה בב' אופנים:

(א) אי אפשר לומר שכוונת הזהר שתחיה"מ כולה תהי' דוקא מ' שנה לאחר קבוץ גליות, שהרי איתא בכ"מ (ראה בארוכה תשובות וביאורים ע' 56. וש"נ) שכמה דרגות יהיו בתחיה"מ, דמתי א"י חיים תחילה ואח"כ מתי חו"ל וכו' צדיקים קמים תחלה ואח"כ שאר בני"א (זהר קמ, א) וכו'.

ומוכרח לפרש בדברי הזהר הנ"ל בא' מב' אופנים: (א) שמי' שנה אחרי קבוץ גליות מתחילה תחיית המתים (אבל לא קודם לכן), ואז זה תלוי ב"זכו". או (ב) שכשיעברו מ' שנה מקיבוץ גליות כבר תפתיים תחיית המתים וכולם כבר יהיו חיים אז. וגם עפ"י י"ל שזה תלוי ב"זכו". (אבל פ"י זה הוא דוחק גדול).

(ב) ועיקר: זה שנתבאר שבתחיה"מ תהי' תקופה השני' שבימיה"מ, אין הכוונה בזה שאז מתחילה התקופה ההיא, כ"א: שכאשר תהי' תחיה"מ מוכח שאז כבר התחילה התקופה השני', שיתכן שתתחיל הרבה לפני תחיה"מ מכיון שזהו תלוי ב"זכו".

(אלא שמענין תחיה"מ, ומזה שהרמב"ם אינו מוכירה כלל בפרקים שאודות ימיה"מ — מוכרח שתהי' תקופה שני' בימיה"מ, כנ"ל בפנים בארוכה).

אבל צ"ל: ב: מכיון שבתקופה הראשונה דימיה"מ "הטובה תהי' מושפעת הרבה... יהיו ישראל חכמים גדולים... ושיגו דעת בוראם" — א"כ הרי יהיו תיכף במעמד ומצב של "זכו", וא"כ למה תהי' תחיה"מ (רק) לאחר מ' שנה?

והביאור בזה:

מעלה נפלאה בתקופה הא' דימיה"מ, כי מה שאמרו מצוות בטילות לעת"ל (נדה סא, ב) זהו רק בתחיית המתים (כפשטות הסוגיא שם. תוס' שם. אגה"ק סוף סימן כו. וראה תשובות וביאורים ע' 51 הערה 9 * וש"נ). אבל בימות המשיח אין מצוות בטילות (אגה"ק שם), ולא עוד אלא שאז יהי' עיקר ענין קיום המצוות ותכלית שלימותו (כן משמע ברמב"ם הל' תשובה ספ"ט וסוף הל' מלכים. וראה תשובות וביאורים ע' 50 הערה 8. וש"נ). ולכן, אע"פ שישראל "זכו" אין הקב"ה מחי' את המתים עד ארבעים שנה לאחר תחילת ימות המשיח בכדי לזכות את ישראל בקיום המצוות באופן "כמצות רצונך".

98 ראה גיטין נז, א. ירושלמי תענית, איכ"ר — נסמנו לעיל הערה 63.

אוצר החכמה

* וראה שד"ח: כללים מ' ס"ק רית (ח"ג תקסא, ג. ואילך — הוצאת קה"ת) דברי חכמים סנ"ג (ח"ט, א' תתסב, סע"ב ואילך) וש"נ.

יד

אבל עפ"י צלה"ב: למה פסק הרמב"ם שאין בין עוה"ז ליממה"מ וכו' ושביהמ"ק יבנה בידי בג"א, הרי זה דוקא אם "לא זכו" ? ויתירה מזו: הרמב"ם לא הזכיר כלל האפשרות ד"זכו" שאז יבוא ביהמ"ק בנוי בידי שמים ותהי' הגהגה נסית וכו' ? והביאור בזה:

התורה על הרוב תדבר⁹⁹. ומכיון שהרוב אינם במצב של "זכו" לכן פסק הרמב"ם שהגאולה תהי' באופן טבעי, וכן יממה"מ וכו'. ולשיטתי זו — שהגאולה תהי' באופן של "לא זכו" — מוכיח הרמב"ם שעולם כמנהגו נוהג ושמישיח יבנה ביהמ"ק.

[נוצר החכמה]

טו

והנה גם לשיטת הרמב"ם שהגאולה תהי' באופן טבעי — מכיון ש"לא זכו" — מ"מ הרי סוף סוף יגיעו ישראל ל"זכו".

שהרי המלך המשיח "יכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה"¹⁰⁰ (שזה יהי' אפילו קודם התחלת התקופה הראשונה דיממה"מ, שהרי אפילו תקופה זו מתחילה לאחר משיח ודאי כנ"ל, "ויכוף כו" יהי' קודם לזה, כמבואר ברמב"ם), "ובאותו הזמן לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויים כעפר, ולא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהי' ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" — והרי זהו מצב של "זכו".

ומכיון שיגיעו ל"זכו" — תתחיל התקופה השני' שביממה"מ, שאז יבטל מנהגו של עולם וכו' (שכנ"ל זה תלוי ב"זכו").

ואז יבוא ויגלה משמים ביהמ"ק שיבנה בידי שמים — בהביהמ"ק שנבנה ע"י המלך המשיח, ויהי' הענין של "אחישנה".

[נח"ח 1234567]

* *

*

טז

והנה בזה¹⁰¹ ובחסידות¹⁰² פסקו ג"כ שאין בין עוה"ז ליממה"מ אלא שעבוד מלכות בלבד, אבל מוסבר שם שזה אינו אלא לעמי הארץ (או לערב רב), אבל לת"ח יתקיימו כל היעודים כפשוטם.

אבל גם לע"ה (ולערב רב) לא יהי' כן אלא בתחילת הגאולה¹⁰³, אבל אח"כ, אשר את רוח הטומאה אעביר מן הארץ¹⁰⁴ הרי יבטל מנהגו של עולם גם לע"ה (וע"ד הג"ל לדעת הרמב"ם).

99 מו"נ ח"ג פל"ד.

100 הלי' מלכים ספ"א.

101 זח"ג קכה, רע"א.

102 אגה"ק סי' כו. ובכ"מ.

103 ראה זח"א קלט, א.

104 זכרי' יג. ב.

יז

והנה איתא בחסידות ¹⁰⁵ שהכתוב וגר זאב עם כבש גר' כי מלאה הארץ גר' הוא כפשוטו (ומשמע שזהו אפילו בתחילת ימיה"מ).

ועפ"י צלה"ב:

אה"ח 1234567

(א) איך זה מתאים עם מש"כ בחסידות שאין בין עזה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד?

אוצר החכמה

(ב) קושית — והוכחת — הרמב"ם ¹⁰⁶: "נתן הטעם שהם אז לא ירעו ולא ישחיתו לפי שהם ידעו את ה'... היש לו שכל שבו יהי' הארץ מצווה ובזמננו זה ממרה ולפיכך הוא טורף ואז ישוב וידע את בוראו כפי שראוי ושאסור לו לעבור ואז יחזור לאכול תבן"?

יח

והביאור בזה — עפ"י תורת החסידות ¹⁰⁷:

ידוע ¹⁰⁸ ההבדל בין מי ששכלו קטן שאינו יכול לסבול כלל כשעושים היפך רצונו, ומתכעס ומתקצף וזה גורם לו להזיק, וכל ששכלו קטן — יקשה עליו לסבול הפכו, ולכן קטן מתכעס ומתקצף מדברים קטנים, משא"כ מי ששכלו רחב יכול לסבול הפכו, ולכן אינו מתכעס מכל דבר הפכו, וגם בשעת כעסו — אינו מזיק כו'. והיינו שריבוי השכל מחליש את תוקף המדות כו'.

ולכן לעת"ל שאז יהי' תכלית שלימות הדעת, עד ש"מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", יבוטל לגמרי כל ענין ה"קנאה ותחרות" ותוצאתם: מלחמה, היזק וכו'. והנה אעפ"י שעיקר הענין ד"ומלאה הארץ דעה את ה'" יהי' בבני אדם, שעיקר ענינם שכל, מ"מ גם בבע"ח יהי' כן לפי ערכם, שהרי גם הם יש להם שכל בעניניהם, וכל' הכתוב ¹⁰⁹: "ידע שור קונו וחתמו אבוס בעליו", וכן מובן ממה שאמרו חז"ל ¹¹⁰ על השועל שהוא פיקח שבחיות, היינו שכל החיות יש להם פיקחות אלא שהשועל פיקח שבהם. ולכן כשיהי' "ומלאה הארץ דעה את ה'" יפעול זה גם על בע"ח שיגיעו לתכלית שלימות השכל שלהם ואז לא יתכעסו ולא יטרפו, "וגר זאב עם כבש". ואי"ז ביטול מנהגו של עולם.

שהרי גם עתה (קודם ימות המשיח) ישנה אפשרות שחיות טורפות "הזאב והארי וכו'" יהיו "בני תרבות" ¹¹¹ — "שגידלן אדם בביתו" ויפסיקו מלטרוף. דהיינו שזהו בטבע בע"ח אלו שאם מלמדים אותם להתנהג עפ"י השכל ובמתינות — מתנהגים כן (ועד שישנה דעה שע"י "אינן מועדין" ¹¹¹).

¹⁰⁵ ראה ד"ה כי פדה לאדה"ז (סה"מ אתהלק — לאזניא ע' נז. עם הגהות — אוה"ת נח תרסט, א ואילך. לקו"ת לג"פ סה, א). שער היחוד בסופו. דרך חיים קג, ב. וככה תרל"ז פצ"א ואילך.

¹⁰⁶ מאמר תחיית המתים (תרגום הנ"ל אות ו).

¹⁰⁷ ראה וככה הנ"ל.

¹⁰⁸ לקו"ת שה"ש ל, ב. ובכ"מ.

¹⁰⁹ ישעי' א, ג.

¹¹⁰ ראה ברכות סא, ב.

¹¹¹ ב"ק טו, ב. ורש"י.

על אחת כמה וכמה כשיהי' "ומלאה הארץ דעה את ה'" שזה יפעול גם על בע"ח שיגיעו לתכלית שלימותם בשכל, הרי ממילא — עי"ז שיוכלו לסבול הפכם כו' כנ"ל — יתגלה טבעם ש"לא ירעו ולא ישחיתו גו' כי מלאה גו'". וא"כ אי"ז אלא גילוי מה שהי' תמיד בהעלם טבע הבע"ח¹¹².

* * *

וע"י מעשינו ועבודתנו במשך זמן הגלות, שאין יהודי מתחשב עם זה דידע בנפשי שאינו עדיין במצב של "זכו" והוא מתכוון לקבל פני משיח צדקנו, ע"י תוס' אור בלימוד התורה ובקיום המצוות, וע"י שיעמיד צבאות ה' ויפעול על היהודים שבסביבתו שילמדו תורה ויקיימו מצוות, — מכינים וממהרים את ביאת משיח צדקנו, והוא יגאלנו ויוליכנו קוממיות לארצנו בקרוב ממש ובעגלא דידן, בדרכי נועם ובדרכי שלום ובחסד וברחמים ובשמחה וטוב לבב.

[א"ח 1234567]